

Problem normy językowej w leksykografii historycznej

Włodzimierz Gruszczyński
Instytut Języka Polskiego PAN
wlodekiewa@poczta.onet.pl

Cechy słownika historycznego

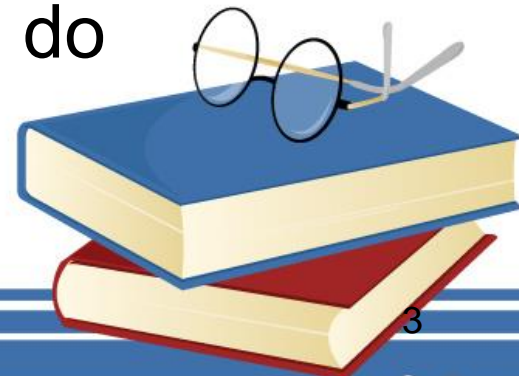
Słownik historyczny jest zazwyczaj:

- w pełni źródłowy;
- pozornie (deklaratywnie) synchroniczny, choć zwykle ma cechy słownika diachronicznego (np. elementy informacji etymologicznej);
- pozornie jednojęzyczny, faktycznie dwujęzyczny (ale nie przekładowy):
  - metajęzyk w zasadzie pokrywa się z żywym językiem naturalnym używanym przez twórcę słownika (są wyjątki),
  - język przedmiotowy jest z punktu widzenia zarówno twórcy, jak użytkownika słownika językiem obcym i martwym;
- specjalistyczny (tzn. przeznaczony dla specjalistów);
- wszechstronny, tzn. opisuje jednostki języka pod względem:
  - formalnym (fonetycznym i ortograficznym, fleksyjnym, czasem słowotwórczym),
  - kombinatorycznym (łączliwość leksykalna i składniowa);
  - semantycznym,
  - pragmatycznym

Słownik historyczny a norma

- Słownik historyczny jest z zasady deskryptywny, a nie preskryptywny (nie stanowi kodyfikacji normy).
- To nie oznacza, że w leksykografii historycznej nie istnieje problem normy językowej.
- Pytania: Czy opis (deskrypcja) w słowniku historycznym obejmuje również poziom normy? Czy dochodzi (może/powinno dojść) do rekonstrukcji normy z danej epoki?

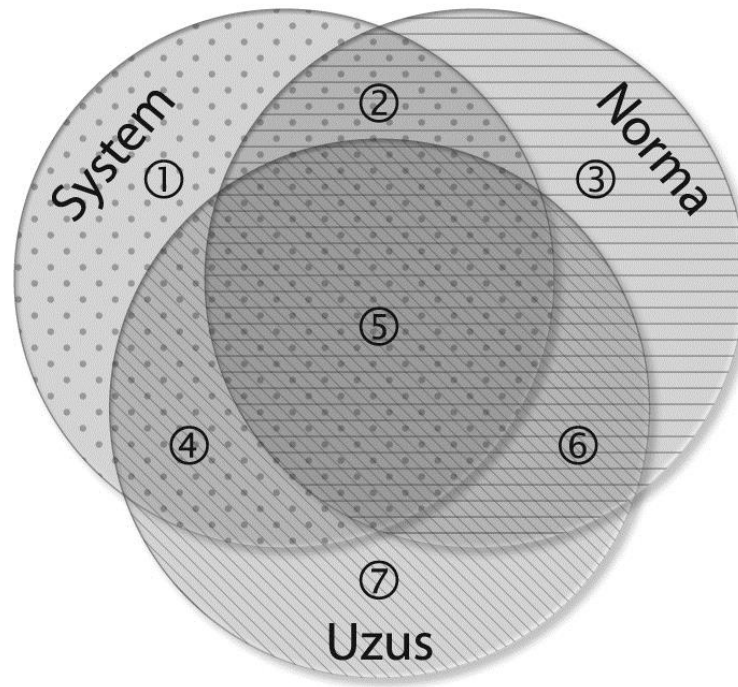
Materiał przykładowy

pochodzi głównie z:

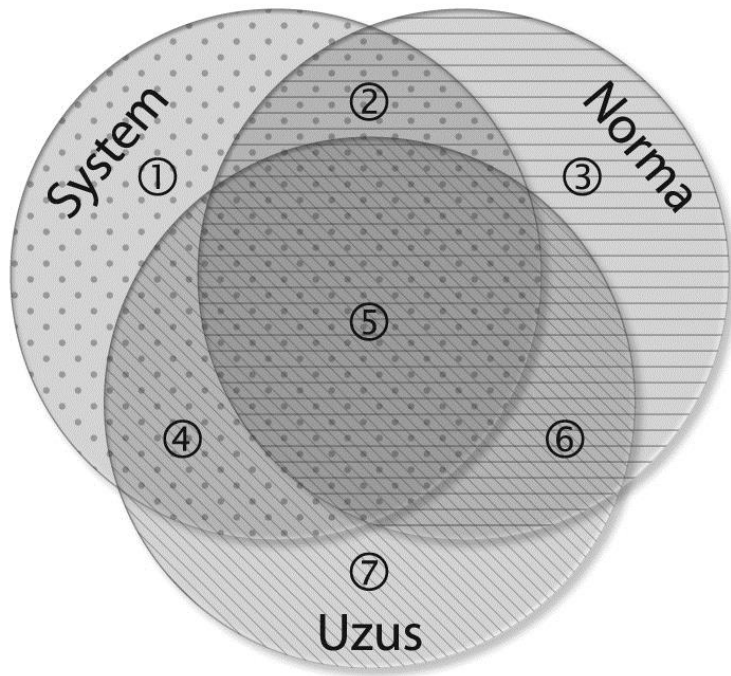
- *Elektronicznego słownika języka polskiego XVII i XVIII wieku* (<http://sxvii.pl/>),
- Elektronicznego korpusu tekstów polskich z XVII i XVIII w. (do 1772) zawierającego obecnie teksty o łącznej długości ponad 10,5 mln segmentów (w rozumieniu NKJP).

Pojęcie normy językowej

Pojęcie normy językowej

Przykłady ze współczesnej polszczyzny:

- 1) możenie, księdzów,
- 2) dwoje grabi,
- 3) [gra'matyka],
- 4) tą** książkę,
- 5) domami, jednolitość, ...,
- 6) przyjaciółmi,
- 7) wziełem, włanczam (?).

Kodyfikacja normy

- **Norma naturalna** – występuje we wszystkich językach naturalnych.
- **Norma skodyfikowana** – istnieje tylko dla języków literackich; często ma dwa poziomy:
  - norma użytkowa,
  - norma wzorcowa.

Co opisuje słownik historyczny?

- System?
- Normę:
  - naturalną?
  - skodyfikowaną?
- Uzus?

Norma skodyfikowana w XVII-XVIII w.

Hipotetyczne źródła wiedzy o takiej normie to najważniejsze słowniki i podręczniki gramatyki z epoki, np.:

- *Thesaurus* Knapskiego, *Mownik* Troca;
- *Klucz do polskiego* Jeremiasza Roterera, *Gramatyka* Franciszka Menińskiego, podręczniki Macieja Gutthätera, *Zwięzły wykład gramatyki polskiej na użytek cudzoziemców* Jana Karola Woyny...

są leksykalnie dość ubogie, więc nie mogą stanowić (jedynej) podstawy słownika historycznego. Por.:

Liczba haseł na literę A w e-SXVII:

- występujące w *Thesaurusie*: 224
- niewystępujące w *Thesaurusie*: 1527.

Co rekonstruujemy w słownikach historycznych – normę naturalną czy uzus?

- Pytanie nierozstrzygalne – nawet w języku współczesnym granica jest trudna do ustalenia.
- Więcej argumentów przemawia jednak za normą naturalną, m.in.:
  - akceptacja społeczna,
  - zróżnicowanie normy w zależności od sposobu utrwalenia tekstu (por. np. różnice między rękopisami a drukami).

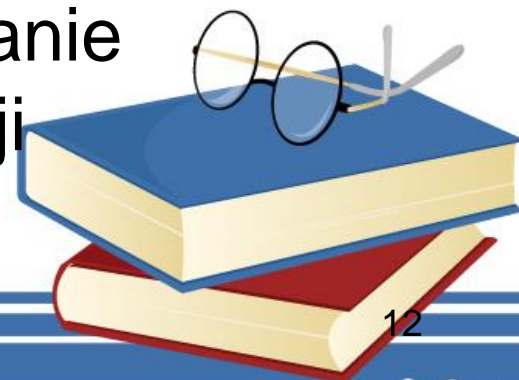
Ortografia rękopisów – norma użytkowa?

- Ogromne rozchwianie ortograficzne nawet u wykształconych autorów.
- Zwyczajowe pomijanie niektórych diakrytów, np. brak różnicowania *a* – *á*.
- Często pisownia bliska fonetycznej, a nie morfologicznej.
- Przykłady:
- Na **Ołtasz** Włoszakowsky mam **iusz** od Sali Abrys y robic **bendą** kolo niego. [OpalKListy](#) 107.
- W reiestrzach tych podług abecadła wpisana szlachta była, zaczym mnie skoro według abecadła przywołano dobrze ieszcze zadnia [...]. [VorLetSkarb](#) 288.

Zmienność normy w czasie

- Słowniki historyczne zdają relację ze stanu języka w relatywnie długich przedziałach czasu (minimum 100 lat);
- W takich okresach dochodziło do daleko idących zmian, z których trudno zdać relację w słowniku z założenia „synchronicznym”.
- Widać to np. w zaniku i powstawaniu kategorii gramatycznych (zanik l.pdw., powstanie rodzaju mos) czy w procesie adaptacji zapożyczeń.

Adaptacja zapożyczeń

*ADZIAMUGŁAN, ***ADZIAMUGŁANIN** *rzecz. m*

Warianty fonetyczne: *ADZIAMUGŁAN || *ADZIAMUGŁANIN, *ADZAMOGLAN ||
*ADZAMOGLANIN, *ADZAMUGŁAN

Słowniki nie notują

Najwcześniejsze poświadczenie: 1633

Formy gramatyczne:

lm

M. **adziamugłani** || **adzamogłani** ||
adzamugłani

D. **adziamugłan** || **adzamogłan**

B. **adzamugle**

Etymologia:

z tur. *adzem* 'obcy' + *oglułan* 'chłopiec'

»żołnierz turecki rekrutowany spośród dzieci podbitych krajów«:

- Tu Spáphiy lekkomyślny z Dzidą się wesolo/ Wynioższy przed innymi Pierwsze trzyma czoło: Ktoremu z dziesięcinney **Adziámugłan** zgraie/ Snuiąc się żartkim tńncem posiłku dodaie. *TwarSLeg 18.*
- Żołnierz konny, alias Szłáhcic Turecki, **Adziamugłáni** z dziesięcin Europejskich, z których obieráią potym Spahye, y Iánczary. *TwarSLeg 18.*
- On [Soliman] z europejskich dziesięcin pierwszy **adzamugle** [!] obrócił na janczary i wojskowe cugle twardo ujął niekarze. *TwarSLegK 135.*
- Skąd **adzamugłani** i co ich za delect – w Punkcie V. *TwarSLegK 135 marg.*
- Tam [w ogrodzie] widzieć **adzamogłan** zgraie dziesięcinnych, których z ręku rodziców wydarszy, niewinnych, na tamte pierwiej cesarz obraca posługi, aniż między janczarów popisze ich rugi. *TwarSLegK 140.*
- **Adziamugłani**: ludzie zdziesięciu Europejskich wybrani z których bywaią Ianczarowie. *JaśDict 104.*

Indywidualizmy, okazjonalizmy, gry językowe itp.

- W dawnych tekstach trudne do odróżnienia od standardowych jednostek języka.
- Czasem można je wskazać, np.:
  - Nuż wątpić się nie może/ iż to iedenże beł u rożnych/ Bał/ Báál/ Beł/ Beel y Bellus. A że od waleczności tak beł nązwány/ sáme słowa bellum, to iest walka y **baleczność** abo waleczność/ także walił ábo bálił/ bił y bol wydaia. [DembWyw 64](#).
  - [...] czemuż się tedy nie zowiecie **Apostolikámi**/ Epistolarzámi/ Apokálipsikámi/ Prophetykámi/ **Bibliakámi**? Lacno odpowiedzą. Chcą zgoła iáko nadáley rozroźnić się od Kátholikow. [BirkNiedz 131](#).
- **Czy takie jednostki notować?**

Wątpliwości gramatyczne

- **Fleksja:**

- Tak tedy trzy owe pospolitej władzy kształty i potomne obrazy porządkiem przejdziemy, aby terażniejszych rzeczy stan lepiej dał się poznać, a pod królewskiego majestatu jasnością i pompą najwolniejszą odkryliśmy **rzeczypospolitą**. [PyVarZebrFil](#) 606.
- Pánie moy, dziwne to było iákies śniadánie, zániechay Wmśc obiádow, podwieczorkow y **wieczerz** [...] [AndPiekBoh](#) 38.
- A ktoby się ważył z parkanow, bram, baszt, wież y innych wszelakich **budowania** do municyi należących, drzewo rozbierać, ten gardłem ma być karany. [ArtWoj](#) 7.
- Wyprostujesz sobie drogę/ y rozdzielisz **ná trzy części** gránice ziemie twojey [...]. [BG](#) Pwt 19, 3.

- **Jak traktować takie formy?**

Co notować w słowniku?

Jak budować korpus będący jego podstawą?

- Korpus:
  - referencyjny?
  - zrównoważony?
  - reprezentatywny?
  - a może oportunistyczny?
- Słownik oportunistyczny???

Dziękuję za uwagę!

